

Cuprins

<i>Lista ilustrațiilor</i>	9
<i>Cuvânt înainte la ediția în limba română</i>	11
<i>Mulțumiri</i>	13
<i>Avertisment</i>	15
Introducere	17
<i>Note</i>	22
Capitolul I. Ce este istoria?	23
I. Definierea istoriei	23
§1. O povestire simplă și adevărată	23
§2. Spațiul și timpul	24
§3. Obiectul relatării	26
II. Locul istoriei	28
§1. Istoria, știință auxiliară	28
§2. Morala și istoria	29
§3. Teologia și istoria	31
§4. Dreptul și istoria	34
§5. Cucerirea autonomiei	35
<i>Note</i>	37
Capitolul II. Profiluri de istorici	43
Istoria, activitate secundară	43
I. La adăpostul mănăstirilor	44
§1. Episcopi și canonici	44
§2. Monahi	45
§3. Frați	51
II. La bunul-plac al curților și al piețelor	53
III. În agitația birourilor	58
IV. Amatori, erudiți, anticari	61
<i>Note</i>	63
Capitolul III. Munca istoricului: documentarea	68
I. Natura izvoarelor	68
§1. Mărturii și tradiții orale	69
§2. Monumente și inscripții	73

§3. Carte și arhive	78
§4. Cărți și biblioteci	84
II. Căutarea izvoarelor	90
§1. Căutarea documentelor	90
§2. Constituirea dosarelor	92
§3. Preocuparea pentru referințe	94
<i>Note</i>	98
Capitolul IV. Munca istoricului : elaborarea	107
I. Critica mărturiilor	107
§1. Importanța autorităților	107
§2. Autenticul și apocriful	110
§3. Originalul și falsul	115
II. Stăpânirea timpului	120
§1. „ <i>Distinctio temporum</i> ” : vîrstele lumii	120
§2. „ <i>Supputatio annorum</i> ” : calculul datelor	125
§3. „ <i>Ratio temporum</i> ” : timp și critică	132
III. Simțul spațiului	133
§1. Rutina cărților	133
§2. Rodele experienței	137
IV. Preocuparea pentru număr	142
V. Pasiunea etimologiei	146
<i>Note</i>	151
Capitolul V. Munca istoricului : construcția	160
I. Alegerea titlului	160
II. Alegerea genului	162
§1. Anale, cronici, istorie	162
§2. Faptele și cauzele lor	165
III. Punerea în operă	167
§1. Erudiția compilatorului	167
§2. Limba autorului	169
IV. În ajutorul cititorului	178
§1. Cărți, capitole și table de materii	178
§2. Note marginale și indexuri alfabetice	181
§3. Ilustrațiile	186
<i>Note</i>	188
Capitolul VI. Succesul operei	195
I. Măsura succesului	195
§1. Din punct de vedere cantitativ	195
§2. Din punctul de vedere al locului	202
§3. Din punctul de vedere al timpului	214

II. Motivele succesului	217
§1. Fondul	217
§2. Forma	220
III. Căile succesului	223
§1. Catedrale și mănăstiri	223
§2. Patronii	225
§3. Orașele	228
<i>Note</i>	232
 Capitolul VII. Cultura istorică	 237
I. Istoria istoricilor	237
§1. Fondul comun	237
§2. Diversitățile	242
II. Istoria celorlalți	248
§1. Clerici și laici	248
§2. De la lumină la întuneric	254
<i>Note</i>	258
 Capitolul VIII. Greutatea istoriei	 261
I. Puterile și istoria	261
§1. Propaganda istorică	261
§2. Istoria oficială	264
II. Exemple și precedente	271
III. Istorie și adevăr	274
<i>Note</i>	276
 Concluzii	 279
<i>Note</i>	286
 <i>Abrevieri</i>	 287
 <i>Referințe bibliografice</i>	 289
§1. Studii pregătitoare	289
§2. Generalități	289
§3. Studii pe țări	291
§4. Frontierele istoriei	294
§5. Profiluri de istorici	294
§6. Profiluri de patroni	296
§7. Cărți și biblioteci	296
§8. Istorie sacră, istorie veche	298
§9. Cataloage și genealogii	299
§10. Critica istorică	300
§11. Timpul	300
§12. Spațiul	301

§13. Numărul	302
§14. Etimologia	302
§15. Forma	302
§16. Ilustrația	303
§17. Istorie și politică	303
§18. Cîțiva autori	305
§19. Cîteva lucrări anonime	318
§20. Alte documente	320
<i>Supliment bibliografic</i>	323
<i>Index de autori și editori moderni</i>	351
<i>Index de autori și editori moderni citați în „Suplimentul bibliografic”</i>	359
<i>Index de persoane</i>	365
<i>Index de opere anonime</i>	377
<i>Index de locuri</i>	379

Bernard Guenée

ISTORIE
ȘI CULTURĂ ISTORICĂ
ÎN OCCIDENTUL
MEDIEVAL

Traducere de Ovidiu Pecican

V. Pasiunea etimologiei

Pentru a sesiza sensul unui cuvânt, nimic nu este mai util decât să-i cunoști mai întâi originea. Cercetarea etimologiilor, adică a originii cuvintelor – *verborum origo*, spune Quintilian, *origo vocabulorum*, zice Isidor de Sevilla –, a fost o disciplină pe care au practicat-o în Antichitate, în Evul Mediu ca și în epoca Renașterii toți autorii, indiferent dacă erau gramaticieni, retori, poeți, filosofi, juriști sau teologi. Iar pentru istorici, așijderea, etimologia, care cercetează etimologiile, a fost, mai mult decât o prețioasă știință auxiliară, o adevărată pasiune.

Dar, lăsînd altora grija de a cerceta cuvintele comune, istoricii nu au dat atenție decît numelor proprii de persoane și de locuri. Deja evreii și grecii crezuseră că există o corespondență misterioasă între nume și lucruri și că ajunge deci să studiezi numele unei persoane sau al unui loc pentru a pătrunde secretul naturii sale și al destinului său. Hristos însuși („tu ești Petru, și pe această piatră...”) transmitea discipolilor săi această convingere, iar Sfîntul Ieronim, scriînd *Liber interpretationis hebraicorum nominum* (*Carte despre interpretarea numelor evreiești*), transmitea creștinilor întreaga experiență a onomasticii sacre²⁶¹. Înarmați cu acest exemplu și cu această știință, hagiografii și istoricii din Evul Mediu nu au întîlnit vreun nume propriu pe care să nu încerce să-l explice. În particular, la începutul vieții unui sfînt, studiarea a ceea ce prevestea numele său, *praesagium nominis*, *argumentum a nomine*, a fost un moment mereu așteptat; și e încă tradițional, la sfîrșitul secolului al XIII-lea, în *Legenda aurea* a lui Jacopo da Varagine. De asemenea, numeroși istorici care prezintă, la începutul operei lor, locul cărui îi vor scrie istoria consideră că e necesar să adauge la descrierea acestuia studiul originii numelui său. La începutul istoriei sale a Boemiei, Cosma din Praga vrea „să descrie pe scurt acest pămînt al Boemiei și să spună de unde-și trage numele”²⁶². Autorul cronicii *Liber Eliensis* i se pare potrivit să înceapă relatarea prin studiarea numelui locului²⁶³. Autorul *Istoriei abației Ramsey* descrie în primul capitol așezarea ei, iar în al doilea tratează *de etymologia nominis, de nominis ratione*²⁶⁴. Și tot despre această cauză a numelor (*ratio nominum*) vrea Gerald of Wales să dea seamă mai întîi atunci cînd își începe *Descrierea Țării Galilor*²⁶⁵. Pentru istoricul Evului Mediu nu există istorie fără etimologie.

Egiptul își datora numele lui Aegyptos; Asia – unei femei numite Asia. Egeu, disperat, se azvîrlise în marea care, de atunci, îi purta numele. Romulus întemeiase un oraș care și-a tras de la el numele de Roma și ai cărui locuitori au fost romanii. Astfel, pentru a explica numele de locuri și de popoare, Antichitatea înmulțise eroii eponimi. Citindu-i pe antici și pe Isidor de Sevilla, istoricii Evului Mediu au repetat aceste etimologii și, justificați de ele, au făurit la rîndul lor altele²⁶⁶. Toți francii și toți francezii știau, de la Fredegarius încoace, că-și datorează numele acelui prinț pe care l-au avut și care se numea Francion²⁶⁷. Cel care dăduse numele Boemiei și locuitorilor săi era, după Cosma din Praga, bătrînul Boemus²⁶⁸. William of Malmesbury, Geoffrey of Monmouth și Ranulf Higden sînt de acord că Westmorlandul își datora numele unui anume Marius²⁶⁹. După Nennius, Gloucester își trăgea numele de la Glovus, un strămoș al lui Vortigeru²⁷⁰; numai dacă nu va fi fost cumva vorba, cum spunea mult mai tîrziu Ranulf Higden, de Gloga, care domnise odinioară acolo²⁷¹. Nu există popor, țară sau

oraș cărora unul sau mai multe personaje eponime să nu le fi putut explica numele. Lucrul acesta e de la sine înțeles, astfel încât ipoteza unui prinț eponim este mereu prezentă în mintea istoricului. „Insula Avalon – spune Gerald of Wales – își trage numele de la *aval*, care în bretonă înseamnă «măr», fiindcă merii și merele se găseau din belșug în acel loc, sau de la un anume Vallon, odinioară stăpînul acestui teritoriu.”²⁷² Iar ipoteza unui prinț eponim îi vine în minte istoricului cu atât mai ușor cu cât acesta trăiește într-o perioadă în care o renaștere face ca Antichitatea să-i fie și mai apropiată. Mereu prezente de-a lungul Evului Mediu, etimologiile prin personaje eponime nu sînt niciodată mai numeroase decît în secolele al XII-lea sau al XV-lea.

Explicarea denumirii unui loc prin numele unui personaj n-are în sine nimic condamabil. În Evul Mediu, unii credeau că Orléans, *Aurelianis*, își datora numele unui *Aurelius* sau unui *Aurelianus*: Henri d'Arbois de Jubainville și Auguste Longnon, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, nu gîndeau altfel²⁷³. Greșeala erudițiilor medievale a fost că au înmulțit etimologiile de acest gen, cu o imaginație care nu putea fi frînată nici de cunoașterea lor istorică prea limitată, nici de cunoașterea lor și mai redusă în privința legilor limbajului. Lingvistica îi pasiona totuși pe mulți. Fără îndoială că Gerald of Wales – care știa puțină, foarte puțină greacă, dar vorbea curent galeza, engleza, franceza și latina, care auzise la Paris multe alte limbi, care avea ureche, care-l citise pe Priscian, care era capabil să sesizeze înrudirea între grecescul *hal* (în realitate ἅλς), latinescul *sal*, „căci, cum zice Priscian, în anumite cuvinte aspirația greacă este înlocuită în latină printr-un *s*”, francezescul *sel* „prin schimbarea vocalei *a* în *e*” și, „prin adăugarea literei *t*”, englezescul *salt* și germanul *sou*²⁷⁴ – era o excepție. Gerald of Wales a fost un virtuoz al etimologiei. Dar mulți alți istorici din Evul Mediu știau cel puțin trei limbi, erau conștienți de înrudirea acestor limbi²⁷⁵, precum și de faptul că ele evoluau și se „corupeau”²⁷⁶, „și-au imaginat că o literă putea să se transforme în alta”²⁷⁷, și-au situat cercetările etimologice pe același plan ca și știința modernă și au găsit chiar etimologii confirmate de savanții din zilele noastre.

Lombarzii (*Longobardi*), explică în secolul al VIII-lea Paulus Diaconus, au fost la început numiți *Winniles*. Pe urmă și-au luat numele de lombarzi sau longobarzi din cauza lungimii bărbii lor, pe care fierul nu o atingea. Căci, în limba lor, *lang* înseamnă „lung”, iar *bart*, „barbă”. Erudiția noastră modernă nu știe să spună nimic mai mult în această privință și, pentru ea, „numele lombarzilor, *Langobardi*, pare să semnifice «bărbi lungi»”²⁷⁸. Ely (*Elge*), explică Beda, tot în secolul al VIII-lea, își trage numele de la mulțimea țiparilor care sînt prinși în mlaștinile ce-l înconjoară. Astăzi, această denumire a locului este explicată prin două cuvinte din engleza veche, *el*, *eel*, adică „țipar”, și *gē*, „țară, țînut”. Ely este țara țiparilor²⁷⁹. Numele Berrocscire (Berkshire), explică Asser în jurul anului 900, vine de la pădurea Berroc, unde merișorul crește din abundență; insula Sceapieg (Sheppey) este *insula ovium*, „insula oilor” (*sheep*). Iar noi, astăzi, nu zicem altfel²⁸⁰. La fel cum azi nu putem decît să aprobăm explicația pe care autorul lucrării *Gesta Stephani* o dă, în veacul al XII-lea, cu privire la Bath: „Acest oraș e numit Bath (*Batto*), nume care-i vine dintr-un cuvînt englez ce înseamnă «baie» (*balneum*)”²⁸¹. La începutul secolului al XIII-lea, „Gervase of Tilbury.. a explicat foarte corect lumii savante cuvîntul «Polonia»: *sic dicta in eorum idiomate quasi Campania*” („Polonia înseamnă în poloneză «cîmpie»”), deoarece, într-adevăr, cuvîntul *pole* înseamnă „cîmp, cîmpie” și e mărturia unor vremuri cînd poienile luaseră parțial locul pădurii²⁸². Desigur, s-ar putea cita numeroase etimologii propuse de știința medievală și pe care știința

modernă, cu mai mult sau mai puțin dispreț, nu le-a ratificat. Totuși, aceste cercetări etimologice se situează pe același plan ca ale noastre, și nu toate sînt false.

După 1200, unii istorici au continuat să dea etimologii de acest tip. Lichfield, explică Matthew Paris în secolul al XIII-lea, „înseamnă cîmpul cadavrelor (*campus cadaverum*), căci *lich* înseamnă în engleză «cadavru, corpul unui mort»²⁸³. Orașul *Salopia*, explică Ranulf Higden în secolul al XIV-lea, „așezat în vîrfurile unei coline la hotarele Țării Galilor și Angliei, este numit în engleză Shrewsbury, din pricina tufișurilor (*shrub*) și arbuștilor care creșteau odinioară pe această colină»²⁸⁴. Trebuie totuși spus clar că etimologii de acest gen, pe care le putem numi derivări, au fost de acum înainte mai rare. Adesea istoricii au preferat să invoce personaje eponime. Dacă, spre exemplu, autorul lucrării *Gesta Stephani*, în secolul al XII-lea, explica foarte bine numele orașului Bath prin cuvîntul englez *bath*, „baie”, două secole mai tîrziu, Ranulf Higden, sprijinindu-se pe autoritatea lui Geoffrey of Monmouth – care, într-adevăr, înmulțise etimologiile bazate pe personaje eponime –, refuza în mod expres această derivare și prefera să admită că orașul, *Bathonia* sau *Bado*, fusese construit de regele briton Bladud, care-l numise, pentru a aminti de numele său, Caerbadun, de unde, mai tîrziu, latinescul *Bathonia*²⁸⁵. Însă derivările au fost depășite mai cu seamă de ceea ce am putea numi „expuneri” sau „compuneri”.

Să luăm un cuvînt precum *cadaver*, „cadavru”. Să renunțăm, pentru a-l explica, să căutăm cuvîntul din care derivă. Să ne situăm pe un cu totul alt plan și să dezvoltăm silabele din care este format. Ar putea fi: *caro data vermibus* („carne dată viermilor”). La fel, *vulpes* („vulpi”) ar putea foarte bine să fie dezvoltat în *vulnerantes pessime* („rănind cu cruzime”²⁸⁶). Jocuri de cuvinte, vor zice savanții de astăzi. Dar în Evul Mediu, asemenea expuneri – care, de altminteri, nu pretind să ofere originea cuvintelor și, deci, nu sînt etimologii ridicole care să merite a fi luate în bătaie de joc de gramaticienii noștri moderni – sînt cercetări grație cărora savanții speră să poată explica mai bine cuvintele, să le sesizeze sensul profund mai bine decît ar putea-o face pe baza derivărilor. Nimic nu ne împiedică să dezvoltăm și literele asemenea silabelor. Am putea găsi îndărătul lui *Deus*: *dans eternam vitam suis* („dîndu-le alor săi viața eternă”); îndărătul lui *homo*: *habens omnia manu omnipotentis* („care a primit totul din mîna Atotputernicului”); îndărătul lui *cor*: *camera omnipotentis regis* („lăcașul regelui atotputernic”²⁸⁷). Pe scurt, cum spune Giovanni Balbi în *Catholiconul* său, expunerea „regăsește sensul cuvîntului pornind de la literele sau silabele care îl compun”²⁸⁸. Și e de la sine înțeles că, și dacă un cuvînt derivă dintr-un singur alt cuvînt, el tot poate fi obiectul mai multor expuneri.

Or, în ansamblul ei, Antichitatea consideră că „etimologia” permite să se dea o interpretare adevărată cuvintelor și că cel mai bun mijloc de a sesiza sensul cuvintelor este de a le cerceta originea, de a le da derivarea: prin urmare, etimologia unui cuvînt este în general, pentru ea, derivarea lui. Dar deja Cassiodor, ca să interpreteze și să elucideze un cuvînt, nu mai recurge întotdeauna la derivarea acestuia, jonglînd adeseori cu silabele lui²⁸⁹. Definiția pe care Isidor de Sevilla o dă etimologiei este influențată de această recentă evoluție. După el, etimologia permite interpretarea unui cuvînt; tocmai originea cuvîntului permite cel mai bine înțelegerea sa; dar ceea ce spune Isidor despre etimologie este deja destul de ambiguu pentru a face loc unor tipuri cu totul diferite de explicații²⁹⁰. Renașterea carolingiană cultivă în mod pasionat expunerea²⁹¹. Ulterior, pe cînd insulele britanice, fidele exemplului lui Beda, explică în general cuvintele prin

derivarea lor, continentul, marcat de literatura carolingiană, preferă să le elucideze prin expuneri. Numele de persoane, și mai ales numele de sfinți, sînt „expuse” de hagiografi²⁹². Numele de locuri sînt „expuse” de istorici. Cînd Orderic Vitalis explică faptul că, pe timpul lui Cezar, romanii au întemeiat un oraș pe care l-au numit *Rodomus* (Rouen), „adică, cum s-ar zice, casa romanilor” („*quasi Romanorum domus*”)²⁹³, el nu pretinde defel să dea derivarea acestui nume, căci altminteri și-ar fi introdus explicația printr-un verb (*dictum, vocatum, appellatum*) urmat de *quod, quia, propter*, ci preferă să-i dea o expunere foarte normal anunțată prin *quasi*²⁹⁴.

Începînd cu secolul al IX-lea, cuvîntul „etimologie” este aplicat uneori la explicarea unui cuvînt prin expunere²⁹⁵. Iar în secolul al XII-lea, cînd expunerile covirșesc numeric derivările și invadează chiar și insulele, gramaticianul Pierre Hélie marchează punctul final al unei evoluții seculare definind etimologia drept „expunerea unui cuvînt prin unul sau mai multe alte cuvinte, ținînd cont de natura lucrului și de asemănarea literelor”. Și Pierre Hélie dă exemplul lui *fenestra* („gaură”, „deschizătură”, „fereastră”) „*quasi ferens nos extra*” („care ne permite să ieșim”)²⁹⁶. După Pierre Hélie, vreme de secole, o derivare poate fi încă numită uneori „etimologie”, dar o etimologie este, foarte general vorbind, o expunere; autorii disting etimologia, adică expunerea, de derivare. Așteptînd de la ei o derivare atunci cînd anunță în mod explicit o etimologie, am semnalat faptul că ignorăm sensul pe care ei îl dădeau cuvîntelor.

Dar de ce, vrînd să regăsească sensul adevărat, etimologia unui cuvînt, Evul Mediu a preferat pînă la urmă expunerea, și nu căutarea cuvîntului inițial? Poate în primul rînd pentru că necunoașterea limbilor vechi (ebraică, greacă) și cunoașterea mediocră a numeroase limbi vernaculare îi lăsa pe cercetători cu totul dezarmați. Poate și pentru că niște autori creștini erau jenați să facă termenii creștini să provină din rădăcini păgîne. Dar esențialul nu e acesta. Esențialul este că derivarea rămîne la nivelul gramaticii, al literei. În condițiile în care întregul efort medieval constă în depășirea nivelului literei pentru a-l atinge pe cel al spiritului, în găsirea, dincolo de sensul literal al unui cuvînt, a sensului său spiritual și mistic, era absolut firesc ca Evul Mediu să prefere unor derivări superficiale niște expuneri care să-i permită, credea el, să atingă nivelul cel mai profund al lucrurilor²⁹⁷. În secolul al XI-lea, Raoul Glaber știa bine că unii explicau numele orașului Orléans prin numele împăratului Aurelian, care l-ar fi întemeiat. Dar el prefera altă explicație: „*Dicitur Aureliana, quasi Ore Ligeriana, eo videlicet quod in ore ejusdem fluminis ripae sit constituta*” – „Este numit *Aureliana*, adică *Ore Ligeriana*, fiindcă e situat la marginea (*in ore*; *sic* pentru *ora*) țărmurilor Loarei (*Liger*)”. Și prefera această explicație fiindcă ea se adaptează acestui oraș cu mai multă justete și mai mult adevăr (*rectius veriusque*)²⁹⁸. Autorul istoriei abăției Ramsey propune, în secolul al XII-lea, trei etimologii ale cuvîntului „Ramsey”. „Ramsey” ar putea veni mai întîi „de la două cuvinte englezești, *ram*, care înseamnă «berbec», și *eye*, care înseamnă «insulă»”; Ramsey ar fi astfel insula berbecului. Autorul nostru recunoaște că această etimologie n-ar avea nimic neverosimil, dar nu zăbovește asupra ei. El se întreabă apoi dacă „Ramsey” nu ar veni cumva de la cuvîntul latin *ramus* și dacă locul nu va fi fost numit „insula ramurilor sau crengilor” datorită abundenței de arbori care se găseau acolo odinioară. Și, desigur, acest nume va fi fost dat locului de către Providența divină; el anunța că oameni sfinți vor veni să locuiască aici, iar ei vor fi ca niște ramuri bune ale căror frunzișuri verzi vor fi roadele virtuților lor. Dar predilecția autorului se îndreaptă spre a treia explicație. *Ramesses* (Ramses) este, după Isidor, numele orașului egiptean unde au stat o vreme fiii

lui Israel; *Ramesses* înseamnă și „zguduire” sau „tunet”, iar Ramsey e pe bună dreptate numit „zguduire” sau „tunet” câtă vreme păcătoșii, loviți de pocăință ca de trăsnet, sînt convertiți aici de la dragostea față de lume la slujirea lui Dumnezeu. Predilecția autorului se îndreaptă spre această ultimă explicație, spre această ultimă „etimologie”, desigur, nu pentru că derivarea de la *Ramesses* la Ramsey i-ar părea cea mai convingătoare, ci pentru că, potrivit propriilor spuse, această „interpretare a numelui este mai aptă să ne ducă înspre sensul mistic” al locului³⁰⁰.

Și poate mai e ceva. O etimologie medievală nu este niciodată inocentă. Legăturile dintre cuvînt și lucru sînt atît de strînse, încît a explica numele unui om sau al unui loc înseamnă deja să dezvălui natura acelui om sau a acelui loc, să anunți destinul acelui om sau acelui loc. Etimologia este un redevabil revelator, de unde se poate naște mîndria sau rușinea. Or, o simplă derivare (indiferent dacă știința noastră modernă o recunoaște sau nu drept exactă, nu asta este problema) poate justifica mîndria unui popor: francii sînt numiți franci deoarece sînt mîndri și cutezători; saxonii sînt numiți saxoni pentru că sînt la fel de duri și de încăpățînați ca piatra (*quasi saxum*)³⁰¹; locuitorii Boemiei își trag numele de la cuvîntul „*Boh*, care în slavă înseamnă Dumnezeu”; ei sînt poporul lui Dumnezeu³⁰². Dar trebuie să recunoaștem că, alături de aceste fericite exemple, numeroase derivări sînt neutre și nu inspiră nici un comentariu. Există chiar și unele care sînt foarte supărătoare. Guy de Bazoches ar vrea să fie amabil cu „faimosul conte și eminentul prinț” de Hainaut. Însă numele de Hainaut îi pune probleme. Căci, „fie că i se adaugă a patra vocală *o* ori diftongul *ou*, acest nume pare să vină de la cuvîntul francez «ură» [*haine*, n.tr.]”. Și Guy trebuie să-și dea silința să respingă această apropiere sau cel puțin să-i atenueze consecințele: pe acest teritoriu „nu există nimic, în mod obiectiv (*ex re*), care să justifice acest nume. Pur și simplu el e traversat de un pîrîiaș care poartă deja acest nume de Haine, fără vocală sau diftong final, și care își datorează numele faptului că este odios să înoți în el (*pro eo quod natantibus appareat odiosus*)”³⁰³. Derivarea este o armă periculoasă. Eponimia prezintă mai puține riscuri. Numeroase țări și orașe erau mîndre de eroul roman sau troian care le întemeiase și le dăduse numele. Inconvenientul este că umbra întemeietorului, odată întinsă asupra țării, risca să o acopere vreme îndelungată. Toată lumea era de acord că Westmorland își datora numele lui Marius. Pentru William of Malmesbury, era vorba despre consulul roman Marius. Dar pentru Geoffrey of Monmouth a fost vorba de regele briton Marius. Miza era importantă pentru istoricii englezi. Ranulf Higden se trudea încă, în secolul al XIV-lea, să respingă personajul eponim roman³⁰⁴. Mult mai flexibile erau expunerile, în cazul cărora, fără a-ți face griji pentru unele din pricina altora, era de ajuns să speculezi silabele și literele pentru a găsi adevărul profund al unui nume. „Etimologia” dezvăluia cu ușurință natura rea a Romei: „Roma, *radix omnium malorum avaricia*” („avaritia, izvorul tuturor relelor”)³⁰⁵. Lui Philippe de Mézières îi era ușor, datorită ei, să dea speranțe supușilor tinărului Carol al VI-lea: „Scumpe fiu, o pune el pe regină să spună în *Visul bătrînului pelerin*..., găsesc prin drept nume de botez că ești numit Lumină: căci Carol în latină, care este *Kalolus*, potrivit interpretării sale e totuna cu a zice *clara lux*, lumină strălucitoare. Oh, ce interpretare frumoasă! Tu trebuie deci să fii nu doar lumină, ci lumină foarte strălucitoare, chiar pentru poporul tău, care pînă acum a rătăcit prin întuneric din lipsă de lumină”³⁰⁶.

În concluzie, la autorii din Evul Mediu în general și la istoricii medievali în particular, nu doar că pasiunea pentru etimologie e vie, însă cercetarea etimologică se desfășoară

chiar în mai multe registre. Pentru a descifra numele complet, ea evocă personaje eponime, găsește derivări și mai ales construiește expuneri prin care are sentimentul de a se înălța cu mult deasupra planului gramaticii. Protestul lui Lorenzo Valla constă în reducerea explicației etimologice doar la nivelul gramaticii, în limitarea ei la derivări și în refuzarea expunerilor. *Testamentum*, spuneau juriștii, este *testatio mentis* („mărturia unei stări de spirit”); iar Lorenzo Valla protestează spunând că această etimologie era condamnată (*explosa*), ridicolă (*derisa*), ineptă (*inepta*)³⁰⁶. Valla pregătea viitorul și dădea cercetării moderne direcția pe care ea a putut să o urmeze atunci când cunoașterea limbilor a făcut progresele necesare. Cu toate acestea, mult după 1500, poezii continuă să „etimologizeze” numele, construind de la fiecare dintre literele lor versuri în acrostih³⁰⁷. Cu toate acestea, un jurist atât de serios cum era Aleiato justifica încă etimologia așa cum o înțelesese Evul Mediu. *Testatio mentis*, spunea el, nu este, poate, adevărata etimologie a lui *testamentum*, dar este un bun mijloc pentru a ajunge să înțelegem cuvântul³⁰⁸.

*

În Evul Mediu, istoricul nu era, hotărât lucru, naivul de care nu demult încă mai vorbeau unii. Nu numai că a avut grijă să adune toată documentația posibilă, dar, în plus, și-a dat toată osteneala să o prelucereze pentru a reconstrui, pornind de la ea, adevărul trecutului. Desigur, limitele acestui efort erudit sînt evidente pentru noi. Deoarece erudiția medievală oferea niște perspective care nu sînt ale noastre și mai cu seamă fiindcă, în lipsa unor mijloace și cunoștințe, ea era dezarmată. Cu toate acestea, preocupările care o ghidau sînt și ale noastre. Tehnicile de care sîntem atât de mîndri au început să se dezvolte din Evul Mediu. Dacă am lăsa suficiența și ignoranța noastră să marcheze prea mult pașii greșiți ai erudiției medievale, ar însemna să fim foarte ingrași. Poate că istoricii de astăzi sînt niște uriași. Poate că istoricii Evului Mediu erau niște pitici. Dar uriașii de acum stau pe umerii piticilor de odinioară.

Note

1. Guenée (10), 261.
2. *PL* 137, col. 782-784. Cf. Schreiner (295), 28-29.
3. Agnellus de Ravenna, *Liber Pontificalis*, c. 32 ; (422), p. 297. Van der Essen (573), 551. Delehaye (137), 113-119. Schreiner (295), 4.
4. Lacroix (41), 83.
5. Guibert, *Gesta*, I, 3 ; (526), col. 689.
6. Linder (395), 1058.
7. Chambers (376). Keeler (506), 74-75. Kendrick (253), 12.
8. Ekkehard de Aura (470), 62.
9. Goetz (290), 26-27.
10. „Veluti nullius auctoritatis homuncio”, Ekkehard de Aura, *MGH, SS*, VI, 6.
11. În secolul al XII-lea : „ut sapiens attendat et quid eligat videat”. Ekkehard de Aura citat de Lasch (293), 32. În secolul al XIII-lea : „utrum autem haec vera sint, lectoris iudicio relinquatur”, Jacopo da Varagine (587), 304, citat de Schreiner (295), 2-3. În secolul al XIV-lea :